СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ НА ПРОБЛЕМУ ДАТУВАННЯ ТАЄМНОЇ ВЕЧЕРІ*

Частина 1. Календарне вирішення датування Таємної вечері

Sergii Sannikov

THE DATING OF THE LAST SUPPER: MODERN VIEWS

Part 1. Calendar hypothesis dating of the Last Supper

***Анотація.** У статті аналізуються різні підходи до вирішення проблеми, пов'язаної з характером і датуванням так званої Таємної вечері, яку провів Ісус Христос зі своїми учнями перед своєю смертю. Описи, представлені в синоптичних Євангеліях, явно вказують, що ця подія відбулася в четвер увечері і представляла собою пасхальний седер. Наратив Євангелії Івана ясно показує, що єврейська пасхальна вечеря мала відбутися в п'ятницю. Узгодженням цих двох наративів богослови займаються вже тривалий час.*

Стаття докладно демонструє різні рішення цієї проблеми, які стали популярні в останні десятиліття. Автор по-

---

* Стаття подаватиметься трьома частинами. В цьому номері друкується перший розділ, присвячений календарному вирішенню датування Таємної вечері, у наступних двох номерах буде продовження – другий розділ, який описує рабиністичне вирішення цієї проблеми, а потім третій розділ, який висвічує астрономічний та текстологічний підходи.

казує, що провідні біблеїсти сучасності все частіше повертаються до традиційної точки зору, що Остання вечеря Христа була дійсно пасхальною трапезою, а не дружньою (несакральною) зустріччю хабурів, яку Ісус бажав провести у вузькому колі найближчих учнів.

Перший розділ статті присвячений одному з найбільш модний напрямків – календарному вирішенню проблеми датування Останньої вечері Ісуса. У статті висвітлюються особливості та етапи становлення єврейського календаря. Також аналізується гіпотеза, детально розроблена Анні Жобер, яка ґрунтується на наявності в юдаїзмі Другого храму різних календарних варіацій і супротивних груп, які по-різному розуміли особливості святкування релігійних свят.

Анні Жобер розвинула теорію двох календарів на основі псевдоепіграфа Книги ювілеїв і кумранських рукописів із залученням відомостей з патристичної літератури. На її думку, Христос провів пасхальну юдейську трапезу з споживанням агнця з 12 апостолами не в четвер, а у вівторок, тому що Він використав не офіційний храмовий місячно-сонечний календар, а сонячний календар есеїв, описаний в книзі Ювілеїв. Деякі підтвердження цієї гіпотези можна зустріти в роботах Єніфанія Кіпрського та Вікторина Петавійського. У статті наводяться основні аргументи критиків цієї гіпотези. Зокрема, з точки зору Жобер, треба відкинути наративи синоптичних Євангелій, вважаючи їх пізніми дописами, бо стає незрозуміло, як храмове священство могло допустити заклання агнів есеїв на кілька днів раніше за встановлений термін, особливо зважаючи на їх дуже напружені стосунки. Також немає ніяких документальних підтверджень аналогічних випадків в історії юдаїзму. Таким чином, календарна теорія має як ряд серйозних підтверджень, так і чимало слабких аргументів.

У наступному числі цього видання буде подано так зване рабиністичне вирішення датування Останньої вечері і його

С. Санніков. Сучасні погляди на проблему датування Таємної Вечері.

докладний огляд. У поза наступному числі цього видання буде розглядатися астрономічний та інші концепти цієї проблеми.

Ключові слова: Анні Жобер, книга Ювілеїв, Таємна вечеря, календар есеїв, гармонія Євангелій.

Abstract. *The article analyzes various approaches to solving the problem related to the nature and dating of the so-called Last Supper, which Jesus Christ spent with his disciples before his death. Synoptic gospels narrative clearly indicate that this event took place on Thursday night and it was a Passover Seder. The narrative of John's gospel shows that the Jewish Passover meal has to be on Friday night. Theologians have been reconciling these two narratives for a long time.*

The first section of the article is devoted to one of the most fashionable trends - the calendar solution of the problem of dating the Last Supper of Jesus. The article highlights the features and stages of the formation of the Jewish calendar. The article also analyzes a hypothesis developed in detail by Annie Jaubert, which is based on the idea of the existence during the period of the Second Temple of various calendar systems in Judaism and opposing groups that understood differently the peculiarities of celebrating religious holidays.

Annie Jaubert developed the theory of two calendars based on the pseudo-epigraph – the Book of Jubilees and Qumran manuscripts, using information from patristic literature. In her opinion, Christ has the Passover Jewish meal with the 12 apostles not on Thursday, but on Tuesday, because He did not use the official temple lunisolar calendar, but the solar calendar of the Essene's, described in the Book of Jubilees and celebrated the Passover before the priests and the Saducees.

Some confirmation of this hypothesis can be found in the works of Epiphanius of Cyprus and Victorinus of Pettau. The article also provides the main arguments of the critics of this hypothesis. In particular, following this concept we have to reject the narratives of the synoptic gospels, considering them late corrections, and it is also unclear how the temple priesthood could allow the slaughter of lambs

for the Essenes a few days ahead of schedule. Also, there is no documentary evidence of such cases in the history of Judaism. Thus, the calendar theory has both a number of serious confirmations and many weak arguments.

The next issue of this Journal will present the so-called "rabbinic solution" dating of the Last Supper and its detailed review (Part 2). Astronomical and other concepts of this problem (Part 3) will be considered in the issue after next.

Keywords: *Annie Jaubert, Book of Jubilees, Last Supper, Essenes calendar, harmony of the gospels.*

Постановка проблеми. Традиційно християни вважають, що Вечерю Господню як священнодію встановив сам Ісус Христос у кінці так званої «Таємної вечері», яку Він здійснив у невідомій єрусалимській горниці. У вивченні історичних обставин цієї події перед богословами виникає декілька дуже серйозних питань. Перше з них – визначення характеру останньої зустрічі Христа з учнями. Інакше кажучи, чи була Таємна вечеря пасхальною трапезою зі споживанням пасхального ягняти, чи це була звичайна (несакральна) дружня вечеря хабурів, яку Ісус хотів провести у вузькому колі найближчих учнів, знаючи, що наступного дня йому заподіють смерть?

Якщо Остання трапеза Христа була саме пасхальним седерам, то як тоді вирішити календарну проблему, яка виникає при узгодженні дати святкування Пасхи в рік розп'яття Христа за описами синоптиків і за описом Євангелії від Івана?

Перші три євангелісти однозначно вказують, що Ісус здійснив Останню (Таємну) вечерю з учнями ввечері у день, коли заколювали пасхальних агнів, і за всіма ознаками це була традиційна пасхальна трапеза. Наприклад, Матвій пише: «А першого дня Опрісноків учні підійшли до Ісуса й сказали Йому: «Де хочеш, щоб ми приготували пасху

спожити Тобі?» (Мт. 26:17). Це ж повідомляють Марк: «А першого дня Опрісноків, коли пасху приношено в жертву, сказали Йому Його учні: «Куди хочеш, щоб пішли й приготували ми Тобі пасху спожити» (Мр. 14:12) і Лука: «І настав день Опрісноків, коли пасху приносити в жертву належало, і послав Він Петра та Івана, говорячи: «Підіть, і приготуйте нам пасху, щоб її спожили ми» (Лк. 22: 7-8). Неупереджене прочитання цих текстів створює безсумнівне враження, що в них ідеться про юдейську Пасху і участь у ній Ісуса з учнями. Видається, що всі три євангелісти погоджуються, що Остання вечеря була пасхальною і відбулася в четвер, а в ніч на п'ятницю Ісуса взяли під варту, рано вранці в п'ятницю Його судили й опівдні розп'яли.

Однак, читаючи євангеліста Івана, складається враження, що Ісус з учнями споживав трапезу за день до Пасхи, тому що, за свідченням цього євангеліста, Ісуса судили і розп'яли наступного дня, який був п'ятницею. Як він пише: «Був то ж день Приготовлення Пасхи, годин була – близько шостої» (Ів. 19: 14 див також 19: 31). Також він повідомляє, що первосвященики і садукєї «не ввійшли до преторія, щоб не опоганитись, а щоб їсти пасху» (Ів. 18: 28). Тобто, хронологія синоптиків дає зрозуміти, що пасхальних ягнят заколювали і їли у четвер, з чого можна зробити висновок, що це був день 14 Нісана. Хронологія Івана говорить, що садукєї і первосвященики збиралися заколювати і з'їдати ягнят у п'ятницю, отже, за Іваном, 14 Нісана припадало на п'ятницю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поєднанням цих свідчень богослови займаються багато століть. Представники ліберально-критичної школи оголошують цю суперечність нерозв'язною. Деякі з них вважають свідчення синоптиків помилковими [Carson 1991: 455-456]. Дік

Франс у своїй статті описує численні варіації цього погляду [France 1986: 50–54]. Інші схиляються до думки, що помиляється Іван. Так, професор Нового Заповіту богословської семінарії Асбері Бен Віферінгтон III передбачає, що Вечеря, описана у синоптиків і в Івана, – це різні трапези. В Івана, на його думку, – «зображення греко-римського бенкету з завершальним симпозиумом і релігійними обрядами, пов'язаними з подібною трапезою. Ісус діє тут як мудрець, філософ і ритор, пропонуючи своє вчення після споживання їжі» [Witherington 2007: 65]. Схожої позиції дотримується впливовий сучасний біблеїст Джон Мейер. Він пише: «Вся традиція Івана повністю узгоджується з примітивною (очищеною від редакцій) синоптичною традицією про непасхальний характер Вечері» [Meier 1991: 398]. Така точка зору змушує відмовлятися від достовірності наративу синоптичних Євангелій.

Але все-таки є чимало богословів, які вважають, що і синоптики, й Іван однаково праві. Огляд цієї групи поглядів пропонується в відомій праці Ховарда Маршала «Остання Вечеря та Вечеря Господня» [Marshall 1980: 67]. Вчені, які дотримуються цього напрямку, з другої половини XX ст. почали розробляти теорії, за якими і синоптики, й Іван однаково мають рацію, і проблему хронології треба вирішувати відповідно до цього принципу. Так, Йоахім Єрем'яс [Jeremias 1991: 74–79], а також Андреас Йоханнес Кестенбергер [Köstenberger 1991: 14–17], з німецькою скрупульозністю аналізують усі критичні аргументи і знаходять історичні, текстуальні або археологічні докази для суміщення наративів синоптиків і Івана.

Рішень такого типу може бути декілька. По-перше, можна вважати, що Ісус користувався іншим календарем і тому день 14 Нісана міг відрізнитися від цього ж числа,

розрахованого за офіційним храмовим календарем, за яким жили члени синадріону. Це так зване, календарне вирішення проблеми датування Таємної вечері, і перша частина статті присвячена огляду саме цього напрямку.

По-друге, можна думати, що Ісус з учнями з якихось причин споживали пасхальну трапезу в четвер, 13 Нісана, на день раніше, ніж це робили садукееві, які споживали ягня в п'ятницю, 14 Нісана. Це так зване рабиністичне вирішення і його докладний огляд буде подано в другий частині (у наступному числі цього видання).

По-третє, можна використовувати сучасні астрономічні дослідження, або пояснювати новозаповітне використання поняття «пасха» у розширеному і багатозначному сенсі так, щоб називати Пасхою не тільки перший день свята і День приготування, але і будь-який день пасхального тижня. Цей концепт розглядатиметься в третьому розділі (у поза наступному числі цього видання).

Мета статті. Дати огляд сучасних спроб узгодити наративи опису Останньої трапези Ісуса у синоптичних Євангеліях та в Євангелії Івана. Показати аргументи, сильні та слабкі сторони кожної теорії вирішення цієї проблеми та запропонувати найбільш вірогідний підхід до можливого датування Вечері. Мета першого розділу – зосередити увагу на календарних теоріях узгодження наративу синоптиків та Івана.

Виклад основного матеріалу. Беручись до розгляду пасхальної календарної проблеми, слід взяти до уваги кілька важливих особливостей юдейського контексту, які значно відрізняються від сучасного європейського світогляду і часто перешкоджають правильному сприйняттю євангельських подій.

Перша з них полягає у відомому всім твердженні, що в єврейському календарі день починається з вечора, а точніше з появи першої зірки. У цьому семітський календар не унікальний, тому що багато античних цивілізацій використовували аналогічний метод. Наприклад, вавилонський, асирійський і перський календарі також починають день із вечора. Причина починати день із вечора дуже проста і практична. Всі ці цивілізації використовували місячний календар, за яким черговий місяць треба починати з появи нового півмісяця на небосхилі, а це відбувається невдовзі після заходу сонця. Якщо ж починати відлік місяця з появою відповідного небесного світила, то і відлік дня слід робити так само. Нині це математично розрахована дата для кожної широти на основі точних астрономічних даних, а в античні часи це робилося за допомогою візуального спостереження. В Ізраїлі свідчення двох очевидців про появу першої зірки було достатньо, щоб сповістити про початок нового місяця і відповідно – нового дня. Крім того, в Ізраїлі було додаткове богословське обґрунтування такого способу обчислювати дні. Перша книга Біблії рахує дні так: «І був вечір, і був ранок...» (Бут. 1: 5 тощо), а крім того, в Торі написано: «Від вечора аж до вечора будете святкувати вашу суботу» (Лев. 23:32). Отже, кажучи про якийсь день відповідно до єврейського підходу, треба завжди вказувати – до чи після заходу сонця.

Інша особливість полягає в єврейському календарі, який є місячно-сонячним і відрізняється від суто місячного, використовуваного в ісламі, і суто сонячного (юліанського, а нині – григоріанського), використовуваного в християнському світі. Вважається, що до приходу в Ханаан ізраїльтяни користувалися місячним календарем, але з переходом на осілий спосіб життя вони змушені були якось узгоду-

вати місячні місяці з чергуванням пір року, тобто з сонячним календарем, для зручності сільськогосподарських робіт і узгодження з Торою. Як це робилося в стародавньому Ізраїлі сказати важко, але відомо, що свята Песах (Пасха) і Суккот (Кучки) завжди припадали на день повного місяця і були максимально наближені відповідно до дня весняного і осіннього рівнодення [Календарь 1988: 41-50]. Про те, як виглядав календар до вигнання юдеїв у Вавилон, точаться академічні суперечки, які не дають зрозумілої відповіді.

Після вавилонського полону календар змінився. В епоху Другого храму були закладені принципи традиційного єврейського календаря, в яких було застосовано вавилонські астрономічні знання з уведенням одного додаткового, тринадцятого місяця (Адар II). Проте питання, коли саме вставляти додатковий місяць і в який саме рік, стало предметом суперечок, що тривали фактично до X ст. н.е. Основи сучасного єврейського календаря були закладені раббі Аківою (50–135) після Юдейської війни. Від нього, ймовірно, йдуть правила, пов'язані з галахічними вимогами: визначено дні тижня, на які не можуть припадати перші дні свят Рош-га-Шана і Песах, хоча зафіксовані ці правила були пізніше, вже в післяталмудичну епоху. Відповідно до цих формул єврейська Пасха не може припадати на другий, четвертий і шостий день тижня (на понеділок, середу, п'ятницю) [Лурье 1887: 28-29]. У II-X ст. систему розрахунку місячно-сонячного календаря багаторазово уточнювали, але з досить великою часткою ймовірності можна сказати, що 15 Нісана (перший день Пасхи) у рік смерті Христа не міг бути в п'ятницю, але міг бути в суботу, що добре узгоджується із новозаповітними свідченнями про те, що Ісус був розп'ятий у «п'ятницю перед Пасхою» (Ів. 19: 14).

Ситуація ускладняється тим, що новітні археологічні дослідження і документи, знайдені в Кумрані, демонструють існування різних релігійних груп першої половини I ст., які, посилаючись на давні звичаї, дотримувалися різних календарних систем – від суто сонячного до суто місячного календаря (при офіційному місячно-сонячному). Це дає можливість припускати, що Ісус з учнями, будучи в конфлікті з садукєями, могли дотримуватися будь-якого старостильного календаря. Одна з найсерйозніших проблем пов'язана з розумінням того, якими могли бути пасхальні звичаї, якщо Пасха припадала на суботу за часів єрусалимського храму? Як у такому разі відбувалися жертвоприношення? Як проходило споживання пасхальної трапези в суботу, яка вважалася Великою? Як у такому разі дотримувалися правил кашруту й інших галахічних постанов? Документальних підтверджень, що дають відповіді на ці питання, дуже мало, тому історики й богослови, дають тільки більш-менш імовірні гіпотези.

Один із методів узгодження синоптиків та Івана ґрунтується на наявності в юдаїзмі Другого храму різних календарних варіацій і супротивних груп. Очевидно, найповніший опис календарів того часу зроблено в книзі професора Богословського коледжу Ньюмана (Канада) Стефана Солньє [Saulnier 2012]. Він вказує, що Фердинанд Прат [Prat 1933] ще 1933 р. опублікував свою теорію про те, що в юдаїзмі першого століття було дві суперечливі календарні системи, які по-різному визначали святкові цикли. Існувала календарна система, заснована на сонячному календарі, й інша система, заснована на місячно-сонячному календарі. Ця теорія про два календарі, що дозволяє пояснити розбіжності між синоптиками та Іваном, лягла в основу дисертації професорки Сарбонського університету

Анні Жобер [Jaubert 1965], написаної на початку 1950-х років. Глибокі і ретельні дослідження Жобер при-вернули увагу багатьох дослідників і отримали широке схвалення, особливо в католицьких колах, і не менш серйозну критику. Анні Жобер розвинула теорію Прата і обґрунтувала її переважно на підставі псевдоепіграфа Книги Ювілеїв і кумранських рукописів, а також знайшла їй деякі підтвердження в патристичній літературі.

Книга Ювілеїв – відомий старозаповітний апокриф, який є начебто коментарем до Книги Буття, написаним від імені Ангела, в якому багато (якщо не основна) уваги приділяє літочисленням. Текст постійно демонструє перевагу сонячного календаря над місячним, посилаючись на спеціальну вказівку Всевишнього. Повний текст цієї книги відомий тільки ефіопською мовою і Ефіопська православна церква вважає її канонічною. Жобер почала з ретельного вивчення Книги Ювілеїв як документа II ст. до н.е., можливо, написаного в есейській громаді, який дає найповнішу інформацію про альтернативні календарні системи.

Як уже зазначалося, офіційний єврейський календар є місячно-сонячним і має 354 дні. Рік ділиться на 12 місяців по 29 або 30 днів у місяці, але оскільки місячний рік коротший від сонячного приблизно на одинадцять з чвертю днів, то кожен два або три роки додається ще один, тринадцятий 30-денний місяць. Книга Ювілеїв і деякі кумранські сувої вважають цей календар неправильним і кажуть, що люди, які помиляються, «спостерігатимуть за місяцем, вони саме спотворять часи, і кожен рік піде вперед на десять днів. І через це вони зіпсують майбутній рік, і зроблять несправжній день за день свідчення і нечистий день за день святковий» [Книга Юбилеев 2009: 142 розд.6]. Автор Ювілеїв наполягає на використанні сонячного календаря, який

має 364 дні: «І ти скажеш до Ізраїлевих синів, щоб вони дотримувалися років за цим числом, три сотні шістдесят чотири дні: і це буде повний рік, і певний час днів і свята року не будуть перекручені; бо все відбувається в ньому (в році) згідно з тим, що затверджено щодо цього, і вони не повинні пропускати жодного дня і не повинні порушувати жодного свята» [Там само]. Такий рік розділений на 4 чверті або сезони по 91 дні в кожному сезоні і має рівно 52 тижні. Кожна чверть починається з середи (повторюючи четвертий день творіння) і цей день є святковим днем згадування: «І новомісяччя першого, четвер-того, сьомого і десятого місяців є днями пам'яті і святкові дні в чотири пори року» [Там само]. У такому календарі всі свята і «святі дні» завжди припадають на один і той же день тижня. Зокрема, якщо перший день Пасхи в офіційному календарі змінюється зі зрушенням місячних циклів, то в Ювілейному календарі, який приписують громаді есеїв, 14 Нісана завжди припадає на вівторок.

Теорії Жобер суттєво допомогли кумранські знахідки. Зокрема, в Печері №4 було знайдено 12 фрагментів манускрипту, в якому містився «Календар священницької черги», який є суто сонячним, побудованим на 6-тирічній послідовності. Деякі частини цього документа намагаються пов'язати календар, яким користувалася кумранська громада, з офіційним місячно-сонячним для священницької черги, яка служила у Храмі від суботи до п'ятниці наступного тижня. Четвертий фрагмент «Черги А» (Mishmarot A) описує свята першого року: «Перший рік: його свята.

Третього (дня тижня) Маазії: Пасха.

Першого (дня) [в] (тиждень) Єдаї – приношення першого снопа.

П'ятого (дня) (тижня) Сеоріма: [Друга] Пасха.

Першого (дня) (тижня) Єшуа: Шавуот (П'ятидесятниця).

Четвертого (дня) (тижня) Маазії: День пам'яті.

Шостого (дня) (тижня) Єгорива: День Покаяння [в сьомому [місяці].

[Четвертого (дня) (тижня) Єдаї: свято Кучок»

[Dead Sea Scrolls 2004:352 (4Q320, Fr.4iii)].

Верміс Геза, який підготував англійське видання кумранських рукописів [Dead Sea Scrolls 2004], у передмові до «Календаря священницької черги» пояснює кумранський календар за допомогою таблиці (таб. 1), з якої видно, що 14 Нісана – перший день свята Пасхи – в кумранській громаді завжди припадав на вівторок.

Таб. 1

Нд	Пн	Вт	Ср	Чт	Пт	Сб	Черга	Свято
			1	2	3	4	Гамул	
5	6	7	8	9	10	11	Ділая	
12	13	14	15	16	17	18	Маазія	Пасха
19	20	21	22	23	24	25	Яриб	
26	27	28	29	30			Єдая	Приношення снопа

Жобер застосувала цей календар для пояснення розбіжностей між Іваном і синоптиками. На її думку, жодної розбіжності немає, але Ісус провів пасху з учнями, описану у синоптиків, увечері у вівторок Страсного тижня, коли за календарем есеїв був вечір 14 Нісана. Але садукей і фарисей відбували пасху за офіційним храмовим календарем, за яким день 14 Нісан у рік розп'яття Христа припадав на п'ятницю. Іван описує Вечерю Ісуса з погляду офіційного календаря, а синоптики – з погляду есейського. Жобер пояснює, що в Ісуса завжди був конфлікт з офіційною владою

в Ізраїлі, а також у Нього було багато друзів з есеїв, тому Він, бажаючи провести останню пасхальну трапезу в вузькому колі найближчих учнів, справив Пасху за есейським календарем.

Шукаючи підтвердження своєї теорії, Анні Жобер звернула увагу на ранньохристиянську літературу, яка іноді вказує фіксовані дні тижня для постів і певних свят. Наприклад, у *Дідахе* сказано: «Пости ж ваші нехай не будуть із лицемірами. Бо вони постять у другий і п'ятий день після суботи, ви ж постите в середу і в п'ятницю» [Дід. 8: 1]. Тут християнські дні посту (середа і п'ятниця) протиставляються дням посту лицемірів (очевидно, фарисеїв), які постили у понеділок і четвер. Дехто вважає, що це робили певні люди на пам'ять про сходження Мойсея на Сінай і назад (понеділок і четвер), хоча офіційної постанови про дні посту в юдаїзмі немає. Також Жобер вказувала на свідчення про піст, яке міститься в ранньохристиянському псевдоепіграфі *Дидаскалія (Didascalia Apostolorum)*.

У цьому документі III-IV ст. від імені апостолів сказано: «Споживши пасху в третій день тижня (вівторок) ввечері, ми вийшли на оливну гору і там вночі взяли вони нашого Господа Ісуса. І наступного дня – четвертого в тижні (середа) – Він перебував під вартою в домі первосвященика Каяфи; в цей день зібралися начальники народу і радилися щодо Нього. Наступного дня – п'ятого у тижні (четвер) – вони привели Його до управителя країни Пилата, і Він залишався знову під вартою у Пилата в ніч після п'ятого дня тижня. І коли настав ранок п'ятниці, вони наполегливо звинувачували його перед Пилатом» [Дидаскалія 1913:143-44 (S88, CA V.13-14)]. Схоже свідчення є в Єпіфанія Кіпрського: «Священні зібрання встановлені апостолами в середу, п'ятку (п'ятницю) та неділю; в середу і

п'ятку буває піст аж до години дев'ятої (до 3 години дня), бо ж із настанням середи Господь був узятий, а в п'ятку розп'ятий на хресті» (Коротке правдиве слово про віру вселенської і апостольської Церкви. Розділ 21) [Епифаний 1881: 353], а також у Вікторина Петавійського [Викторин 2011: 11]. Виглядає так, що ці літургійні документи, які пояснюють піст середи і п'ятниці, вбачають підстави для нього у тому, що в середу Христос був узятий під варту, а в п'ятницю був розп'ятий. Це стало додатковим свідченням для теорії Жобер, яка доводила, що християнство вийшло з юдаїзму і зберегло, хоч і переосмислило, літургійні дні.

Ще одне несподіване підтвердження ця теорія отримала від археологічних знахідок в Єрусалимі. У кінці 1970-х років Барге Пікснер під час розкопок на горі Сіон виявив, що ця гора за часів Ісуса була всередині міської стіни. Недалеко від цього місця він знайшов залишки воріт і свідчення, що звідти починалася дорога на південний схід. Також він виявив у цьому районі дві тогочасні мікви для ритуального обмивання. На підставі цих знахідок він припустив, що в районі гори Сіон у часи Христа був квартал есеїв, а знайдені ним ворота ототожнив із воротами есеїв, про які згадував Йосип Флавій [Флавий 1991: 332 (Кн. 5, розд. 4: 2 Опис Єрусалиму)]. Зіставляючи свої здогадки з традиційним місцем Таємної вечері, яке знаходиться на горі Сіон, Пікснер дійшов такого висновку: «Теза про те, що Єрусалимська вечеря відбулася на горі Сіон, підтримує теорію, що дата Таємної вечері була пов'язана з есейським календарем, оскільки близькість есейського поселення до традиційного місця Горниці підсилює припущення, що Ісус насправді здійснив Таємну вечерю за календарем есеїв» [Pixner 2010: 251].

Також Жобер наполягає на тому, що майже триденний проміжок часу між взяттям Христа під варту в ніч із вівторка на середу і Його розп'яттям у п'ятницю опівдні дозволяє легше вмістити всі численні події, що відбулися, за описами євангелістів, у цей час. Справді, після нічного арешту Ісуса в Гетсиманському саду, Його привели у дім первосвященика Анни (Ів. 18: 13–24), після першого допиту Його, зв'язаного, відіслали до первосвященика Каяфи (Ів. 18: 24–27). Там зібралися книжники, старійшини і весь синедріон (Мт. 26:57) і почався офіційний судовий процес (Мт. 26: 59–65), у результаті якого Ісуса визнали винним у богохульстві і засудили до смертної кари. Оскільки смертний вирок синедріону необхідно було затвердити римською владою, зв'язаного Христа відвели у преторій, до Пилата (Мт. 27: 2). Після першого допиту Пилат відіслав Ісуса до Ірода (Лк. 23: 6–7), який допитав Його і відіслав назад до Пилата (Лк. 23: 8–11). Пилат, зібравши членів синедріону, вдруге допитав Ісуса (Лк. 23:13) і, бажаючи відпустити Його, вийшов до народу і сів на офіційне суддівське місце, пропонуючи їм обрати Варавву чи Ісуса (Ів. 18: 39–40). Після вимоги народу відпустити Варавву, Пилат наказав бичувати Ісуса (Ів. 19: 1–3). Воїни знущалися над Христом і бичували Його, після чого Пилат удруге вивів вишмаганого Ісуса до народу (Ів. 19: 4–15) і тільки потім, умивши руки, ухвалив вирок про смертну кару (Ів. 19: 16). Ісус, несучи хрест пройшов від преторія через місто до Голгофи (Ів. 19: 17), де був розп'ятий близько полудня. Жобер вважає, що «проміжок часу дуже короткий, і складно уявити, щоб стільки подій вмістилися в кілька годин» [Jaubert 1965: 107]. Про це ж пише активний захисник цієї теорії Стефан Солньє [Saulnier 2012: 41].

Як вказувалося, теорія Жобер дуже популярна серед біблеїстів, її навіть якоюсь мірою підтримав папським авторитетом Йозеф Ратцінгер: «Хоча я б не відкинув безпосередньо цю теорію, її не можна брати за щирю правду з огляду на різні проблеми, які залишаються невирішеними» [Benedict XVI 2011: 111]. А проте, більшість фахівців у євхаристійному богослов'ї дуже критично ставиться до теорії двох календарів. Брант Пітре пише: «Перше і найбільш важливе зауваження: гіпотеза есеїв суперечить свідченням синоптиків, що Таємна вечеря відбувалася ввечері після того, як юдеї закололи пасхальне ягня» [Pitre 2017: 268]. Справді, в Євангелії від Марка (Мр. 14:12) і в Євангелії від Луки (Лк. 22: 7) чітко сказано, що Христос призначив Останню трапезу в день заколення пасхальних ягнят. На думку Бранта Пітре, ці свідчення надзвичайно важливі, тому що «відповідно до єврейської Тори, пасхальних ягнят необхідно було колоти тільки у законному місці, обраному Богом, пізніше – в єрусалимському храмі (Повт. 12: 1-14; Повт. 16: 2-6)» [Pitre 2017: 268]. За часів Ісуса Христа цим місцем було священицький двір, влаштований ще з часів Першого храму Соломона (2 Хр. 4: 9). Саме у цьому дворі відбувалися всі священнодії і богослужіння. У ньому знаходився квадратний жертівник цілопалення, складений із необтесаних каменів (1 Мак. 4: 44) розміром приблизно 25х25 метрів. Також у цьому дворі знаходилося не менше 4 рядів кілець, до яких прив'язували тварин перед заколенням, столи на яких патралаи жертовних тварин і мили їх, великий мідний резервуар для обмивання рук і ніг священників та інше приладдя.

Якщо Ісус, як вважає теорія двох календарів, споживав пасхальне ягня у вівторок, на кілька днів раніше від офіційної дати 14 Нісана, то як офіційні юдейські лідери

могли допустити есеїв у храм і хто б міг заколоти для них ягнят, якщо храм повністю контролювала священницька сім'я? Йоахім Гнілка пише: «Якщо припустити, що Ісус хотів святкувати Пасху у вівторок, то неможливо було б приготувати ягня, яке відповідно до закону мало бути принесене у жертву тільки в храмі. А це конче обов'язково в таке свято. Твердження про те, що есеям було дозволено заколювати ягнят у храмі в свою дату свята – цілковита фантазія» [Gnilka 1997: 280]. Це дуже серйозний аргумент, особливо якщо врахувати більш ніж напружені відносини есеїв із офіційним юдаїзмом. Це очевидно найбільша складність для теорії двох календарів, тому що доведеться не тільки відкинути ясні свідчення синоптиків, але і пояснити можливість заколення пасхальних жертв або на кілька днів раніше в храмі, або в іншому місці. І те, й інше для есеїв, які скрупульозно дотримувалися закону, уявити дуже важко.

Чимало дослідників [Meier 1991: 392; Benedict XVI 2011: 111] підкреслює, що в новозаповітних текстах немає жодних свідчень, які вказують, що Ісус міг дотримуватися іншого календаря, крім офіційного. Євангельські оповіді про участь Ісуса в святкуванні юдейських свят чітко вказують, що Він використовував звичайний, храмовий календар. Наприклад, Христос відвідував Єрусалим на свято Курчок (Ів. 7: 1–10 і 37) тоді, коли весь народ святкував це свято. Тому Джон Мейер зазначає, що Анні Жобер «відкидає всю Іванову традицію одним помахом пальця, без докладного обговорення. І зрозуміло чому. Якщо раніше в четвертому Євангелії Ісус виконував єврейські свята в єрусалимському храмі в той же час, як і інші євреї, то це дозволяє стояти на думці, що немає вагомих підстав вважати, що дотримання Його останньої Пасхи в Єрусалимі відрізняється від встановленої Ним традиції» [Meier 1991: 393]. Брант Пітре спра-

ведливо вказує, що ніде в євангельських текстах Ісус не закликав дотримуватися єсейських традицій, на противагу фарисейським, а як відомо, між цими традиціями було напружене протистояння. Посилаючись на Мішну, Пітре доводить, що фарисеї дотримувалися офіційного місячно-сонячного календаря, а Ісус рекомендував народові щодо фарисейського вчення: «Тож усе, що вони кажуть вам, – робіть і виконуйте» (Мт. 23: 3). Інакше кажучи, гіпотеза про використання Ісусом єсейського календаря суперечить євангельським текстам.

Йоахім Єреміас вважає найбільшою проблемою зазначеної теорії неясність інтеркаляції, тобто вставки додаткового тринадцятого місяця. Немає жодних свідчень, що підтверджують, як і в який саме місяць відбувалося додавання додаткових днів для узгодження 364-денного сонячного календаря з офіційним храмовим, а без цього такий календар працювати не буде. З цим погоджується послідовник Анні Жобер, Стефан Солньє, який пише, що саме неузгодженість фіксованого календаря з офіційним є причиною, з якої теорія Жобер не набула загального схвалення [Saulnier 2012: 63]. Він намагається пояснити інтеркаляцію за зразком вчинку царя Єзекії (2 Хр. 30: 1–3), який вирішив святкувати Пасху другого, а не першого місяця [Saulnier 2012: 83], хоча в цьому прикладі явно йдеться про неготовність священників провести свято в призначений час. Єреміас також відзначає суперечність триденної хронології страждань Ісуса з чіткими хронологічними маркерами, залишеними в Євангеліях. Наприклад, Христос пророкує Петру: «Сьогодні, цієї ось ночі, перше ніж заспіває півень двічі, – відречешся ти тричі від Мене!» (Мр. 14: 30). Як вважає Джон Мейер, щоб теорія двох календарів працювала,

доводиться переінтерпретовувати хронологію страждань не тільки синоптичних, але і всіх чотирьох Євангелій.

Брант Пітре вказує на сумнівність і недостовірність зазначень *Дидакалії* й інших патристичних аргументів і, головне, на внутрішню суперечливість цих свідчень. Наприклад, він зазначає, що в тому уривку *Дидакалії*, який наводить Анні Жобер чітко сказано, що Пасху в рік смерті Христа святкували за офіційним храмовим календарем, але зрушили його не заради сонячного, а заради того, щоб розправитися з Ісусом. «За тим обчисленням (днів) місяця, яке ми застосовуємо, згідно з численням вірних євреїв, у десятий день місяця, другого (дня) тижня (понеділок) зібралися священники і старійшини народу і прийшли до палацу первосвященника Каяфи і радилися про те, щоб схопити й умертвити Ісуса... Однак з огляду на безліч народу з кожного міста і з усіх сіл, що стікався в храм, щоб справити пасху в Єрусалимі, священники і старійшини радилися і звеліли, і визначили справляти свято негайно заради того, щоб схопити Його без заколоту» [Дидакалія 1913: 149]. Пояснення, що дата Пасхи була зрушена заради Ісуса, дуже сумнівне, і використовувати його як доказ – некоректно, що частково визнає і сама Жобер. Також обґрунтування посту в середу арештом Ісуса в цю ніч виглядає неточною етіологією авторів патристичну періоду. Низці вчених дуже сумнівним видається існування єсейського кварталу в Єрусалимі, тому що існування воріт, навіть якщо це єсейські ворота, що поки не доведено, не означає існування єсейського кварталу, як і існування Дамаських воріт не означає наявності сирійського кварталу. Як визнає німецький богослов, що спеціалізується на античній Палестині, Райнер Різнер, існування єсейського кварталу – це сучасне наукове припущення [Riesner 1992: 208].

С. Санніков. Сучасні погляди на проблему датування Таємної Вечері.

Отже, хоча більшість сучасних фахівців у євхаристійному богослов'ї схиляється до модної теорії Анні Жобер, що Ісус з учнями здійснив Таємну вечерю і святкував Пасху у вівторок за календарем єсеїв, а не в четвер, як велить традиційна хронологія, ретельний аналіз теорії двох календарів дозволяє зробити висновок, що вона не вирішує проблеми визначення дня 14 Нісана у рік розп'яття Христа і залишає занадто багато нерозв'язаних (а можливо і нерозв'язних) питань.

Продовження в наступному номері

Список літератури.

Дидакалия, т. е. Кафолическое учение двенадцати апостолов и святых учеников нашего Спасителя (П. Прокошев, перев.). (1913). Типолитография Сибирского товарищества печатного дела.

Календарь. (1988). В *Краткая еврейская энциклопедия* (Кетер, Т. 4, р. кол. 41-50). Кетер.

Епифаний, К. (1882). *Творения святого Епифания Кипрского* (Т. 5). Типография М. Н. Лаврова.

Книга Юбилеев. (2009). В *Ветхозаветные апокрифы*. Сс. 119-260. Амфора.

Лурье, И. А. (1887). *Математическая теория еврейского календаря*. Типолитография Я. Н. Подземского.

Викторин, П. (2011). О сотворении мира. *Христианское Чтение*. № 2(37). С. 10-14.

Флавий, И. (1991). *Иудейская война*. Беларусь.

Benedict XVI, P. (2011). *Jesus of Nazareth: From the Baptism in the Jordan to the Transfiguration* (Vol. 1). Ignatius Press.

Carson, D. A. (1991). *The gospel according to John*. Wm. B. Eerdmans Publishing.

France, R. T. (1986). Chronological Aspects of 'Gospel Harmony.' *Vox Evangelica*. № 16. P. 33-59.

Gnilka, J. (1997). *Jesus of Nazareth: Message and history*. Hendrickson Publishers.

Jaubert, A. (1965). *The Date of the Last Supper*. Alba House.

Jeremias, J. (1966). *The eucharistic words of Jesus* (N. Perrin, Trans.). Scm Press London.

Köstenberger, A. J. (2010). Was the Last Supper a Passover Meal? In *The Lord's Supper: Remembering and Proclaiming Christ until He Comes* (pp. 6–30). B&H Academic.

Marshall, I. H. (1980). *Last Supper and Lord's Supper*. Regent College Publishing.

Meier, J. P. (1991). *A marginal Jew: Rethinking the historical Jesus*, volume one: The roots of the problem and the person. Doubleday; /zwcorg/.

Pitre, B. (2017). *Jesus and the Last Supper*. Wm. B. Eerdmans Publishing.

Pixner, B. (2010). Paths of the Messiah and Sites of the Early Church from Galilee to Jerusalem. In *Jesus and Jewish Christianity in Light of Archaeological Discoveries*. Ignatius Press.

Prat, F. (1933). *Jésus Christ: Sa vie, sa doctrine, son oeuvre*. G. Beauchesne et ses fils.

Riesner, R. (1992). Jesus, the Primitive Community, and the Essene Quarter of Jerusalem. In *Jesus and the Dead Sea Scrolls* (pp. 198–234). Yale University Press.

Saulnier, S. (2012). *Calendrical Variations in Second Temple Judaism: New Perspectives on the 'Date of the Last Supper' Debate* (Vol. 159). Brill.

The Complete Dead Sea Scrolls in English (V. Geza, Trans.). (2004). Penguin Books.

Witherington III, B. (2007). *Making a Meal of it: Rethinking the Theology of the Lord's Supper*.

References.

Didascalia Apostolorum, Catholic teaching of the twelve apostles and holy disciples of our Savior. (P. Prokoshev, Trans.). (1913). Tipolitografiya Sibirskogo tovarishchestva pechatnogo dela.

The Calendar. (1988). In *Shorter Jewish Encyclopedia* (Keter, Vol. 4, p. col. 41-50). Keter.

Epiphanius, C. (1882). *Works of St. Epiphanius* (Vol. 5). Tipografiya M.N. Lavrova.

С. Санніков. Сучасні погляди на проблему датування Таємної Вечері.

The Book of Jubilees. (2009). In *Old Testament Apocrypha* (pp. 119–260). Amfora.

Lur'e, I. A. (1887). *Mathematical theory of the Jewish calendar*. Tipolitografiya Ya. N. Podzemskogo.

St. Victorinus, P. (2011). About the creation of the world. *Khristskoe Chtenie*. № 2(37). P. 10–14.

Flavius, J. (1991). *The Jewish War*. Belarus.

Benedict XVI, P. (2011). *Jesus of Nazareth: From the Baptism in the Jordan to the Transfiguration* (Vol. 1). Ignatius Press.

Carson, D. A. (1991). *The gospel according to John*. Wm. B. Eerdmans Publishing.

France, R. T. (1986). Chronological Aspects of 'Gospel Harmony.' *Vox Evangelica*. № 16. P. 33–59.

Gnilka, J. (1997). *Jesus of Nazareth: Message and history*. Hendrickson Publishers.

Jaubert, A. (1965). *The Date of the Last Supper*. Alba House.

Jeremias, J. (1966). *The eucharistic words of Jesus* (N. Perrin, Trans.). Scm Press London.

Köstenberger, A. J. (2010). Was the Last Supper a Passover Meal? In *The Lord's Supper: Remembering and Proclaiming Christ until He Comes* (pp. 6–30). B&H Academic.

Marshall, I. H. (1980). *Last Supper and Lord's Supper*. Regent College Publishing.

Meier, J. P. (1991). *A marginal Jew: Rethinking the historical Jesus*, volume one: The roots of the problem and the person. Doubleday; /z-wcorg/.

Pitre, B. (2017). *Jesus and the Last Supper*. Wm. B. Eerdmans Publishing.

Pixner, B. (2010). *Paths of the Messiah and Sites of the Early Church from Galilee to Jerusalem: Jesus and Jewish Christianity in Light of Archaeological Discoveries*. Ignatius Press.

Prat, F. (1933). *Jésus Christ: Sa vie, sa doctrine, son oeuvre*. G. Beauchesne et ses fils.

Riesner, R. (1992). Jesus, the Primitive Community, and the Essene Quarter of Jerusalem. In *Jesus and the Dead Sea Scrolls* (pp. 198–234). Yale University Press.

Saulnier, S. (2012). *Calendrical Variations in Second Temple Judaism: New Perspectives on the 'Date of the Last Supper' Debate* (Vol. 159). Brill.

The Complete Dead Sea Scrolls in English (V. Geza, Trans.). (2004). Penguin Books.

Witherington III, B. (2007). *Making a Meal of it: Rethinking the Theology of the Lord's Supper*.